

J. J. N.

Kort Beskrifning

Öfwer

Den i Österbotn gångbara

Postaps Sjukan,

Med

Wederbörandes tilstådelse,

Under

Oeconomiae Professorens och Kongl. Swenska Wetenskaps Academiens Ledamots /

Herr PEHR KALMS

Insende /

Uti et Academisk försök

Utgifwen /

Och

Öfware granskning underståld i Åbo Academies större Läro Sal / den 11. Decembr. f. m. 1754,

af

ISRAEL HOLSTIUS,

Österbotninge.

Såld, Tryckt hos Direct. och Kongl. Bolt. i Stor-Förstens
dömet Finland, JACOB MERCKELL.

undfok d. 27. Dec.

Probstem och Kyrko = Herden öfwer Församlingarne i
Ny-Carleby och det dertil lydande Contract,

Högåretvördige och Höglärde,

Hr. Mag. MICHAËL JESENHAUS.

Vice Pastoren wid Församlingen i Laihela,

Wälåretvördige och Höglärde/

Herr ISRAËL REINIUS.

Comministeren i Lappo,

Åretvördige och Högwällärde

Herr GUSTAV LITHOVIUS.

Samtelige mine

D En gunst J/ mine Gynnare/ städse mig
ringa blad Eder upoffra och tilskrifwa.
offenteligen beprisa Eder godhet/ den
fredren til at/ wid detta tilfället/ ådaga lägga
tagen derföre/ mine Gynnare/ denna ringa gåf-
utan efter gifwarens rena uppsåt/ och ansen den
drig underlåta/ at anropa Himla-förshnen om E-

Mine

Ödmilte

ISRAËL

Kyrko=Herden öfwer Församlingarne i Lappo
Sochn/

Högtwäladretwördige och Höglärde/
Herr JOHAN ASPROTH.

Vice Pastoren wid Församlingen dersammastädes //
Wäladretwördige och Höglärde/

Herr ISAAC LITHOVIUS.

Comministeren dersammastädes/
Äretwördige och Högtwällärde/

Herr ANDREAS WARGELIN.

gunstige Gynnare.

ertede/ har giordt/ at jag drifstat mig, dessa
Skyldig erkänsla/ och längtan/ at en gång få
jag uti ymnigaste motto åtnjutit/ har warit drif-
mit wördnads fulla och taetsamma sinne. Up-
wa/ för all Eder gunst/ ej efter des wärde/
med wanlig bendagenhet. Jag skall deremot al-
der både Himmelska och jordiska sällhet.

Gynnares

Tjenare,
HOLSTIUS.

Råd- och Handelsmannen i Wäsa,
Åreborne och Sögwälachtad,
Herr PETTER WIDMARCK.

Råd- och Handelsmannen dersammastådes/
Åreborne och Sögwälachtad,
Herr NILS THÖLBERG.

Handelsmannen dersammastådes,
Åreborne och Sögwälachtad,
Herr JOHAN BLAD.

Mine synnerlige Gynnare.

SDer/ gunstige Herrar/ har jag achtat
min skyldighet likmätigt/ at/ til we-
dermåle af et taeksammt sinne/ för all
Eder mot mig betwista godhet/ detta Academi-
ska arbete upoffra/ med tilönstän af allsköns
wälsignelse uti alt Ert företagande!

Mine Herrars

Ödmuete tjennare,
ISRAËL HOLSTIUS.

S. I.

Bostaps skögheln i äldre tider / icke
allenast varit mycket i bruk, utan ock i värde
och anseende, derom vittnar så väl den H. Skrift,
som wärdslige Skribenter. Des stora nytta i
hushållningen, är äfwen almänt bekant; ty den
gier åker- och ångskögheln sin styrka, befrämjar rörelsen i
handel och wandel, och belönar sina idkare med margfalt
nöje och nytta. Men så nödig och nyttig närings gren den
na är, så många svårigheter och anstödter är den ock under-
kastad. Den fordrar icke allenast trägen slit och idoghet,
utan ock insigt och kundskap i de stycken dertill höras; Men
ofta saknas bägge delar hos dem, som der med hafwa at syf-
ka, utom hwilka doch ändamålet ej kan årnås med fördel.
Obekanta sjukdomar upkomma ofta, som giöra hela handtes-
rängen understundom mera skadelig än gagnande. Detta har
jag nogsamit åhrfarit på min fosterbygd; der bostaps skögheln
är så mycket mera af nöden, som svåra miswärt åhr bekiages-
ligen ofta nog rycka brödet uhr munnen på landmannen; då
nästan hans endaste spis består uti stampeller bärbröd, sur-
mjölk och någon gång en bit ost, smör eller tårt kiöt, om det
kan åstadkommas: wid sådana omständigheter, hade sanne-
ligen

ligen många hundrade ofta måst öka de dödas antahl, om icke boskaps skidheln lättat deras hunger och styrkt deras swaga krafter. Men hwart wille man taga wägen, om ock detta felade? En ufel och jämnerlig dödd skulle wisserligen förestå. Men så har ock, beklageligen, uti de sednare år, en smittosam och okänd boskaps sjuka derstädes sig icke allenast inrisat, och på somliga ställen nog illa hållit huus med boskapsen, utan den har ock sedan smånningom mera och mera sig utwidgat til invånarens alt för stora och mera än kånbara skada. Som jag nu dels sielf varit et bedröfweligit wittne til det elände denna boskaps pest på min födelse ort å stadkommit, dels inhämtat åtskilliga berättelser om den samma från flera trowärda Personer i Österbotn; så har jag hållt welat utwälja detta ämnet til et Academisk försök; Ingalunda i den inbilning, at kunna afhandla och utföra alt det som saken fordrade, utan allenast at ställa korteligen någorlunda beskaffenheten of sjukan det allmänna under ögonen, i den afsicht, at tillåfventyrs någon torde finnas, som anderrättad derom, kunde träffa på tjenliga medel, så wäl til präservativ emot detta onda, som ock at bota de redan besmittade. Jag widgår gärna, at i denna beskrifning saknas mycket, åfwen af det, som enkannerligen skulle gifwa ljus uti saken, såsom: den sjuka och störta boskapsens anatomie, til förläteliga botemedel m. m. Men min inifrånka tid och omständigheter hafwa ej tillåtit mig, at granska alt som sig bort. Wi finna ock, at den på några år, nästan öfwer hela Europa grasserande boskaps pesten, satt de skarpsinnigaste Medicos, som af Öfwerheten enkom blifwit anbefalte samma sjukdoms undersökande, nog at söka, och merendels til denna stund, lämnat dem i mörker, så wäl hwad rätta och förnämsta ordsakerna til smittan angår, som hwilka säkra botemedel mot den samma mände wara. Hwad kan då af mig wäntas? I medlertid hoppas jag den G. L. benägigt anser
mit

mit wälmenta upfat; och der den Högste lämnar mig tillfälle, skall jag framdeles söka til en del upfylla hwad härutinnan nu brister.

§. 2.

In Guldomens första början kan ej med wisshet något berättas; doch tros, at den intet varit gängse i äldre tider, utan skall begynt första gången ungefärligen åhr 1698., uti närre delen af Österbotn och allenast i Limingo Sochn, hwarest den här och der wiste sig, på de så kallade Limingo lötar (Fen. isä och wähiä keto) som är et lågt ländt och jämt fält, hwilket, genom en derigenom i hafwet löpande åä, affkåres i twänne delar. Sedan tiltog den småningom mera och mera, utbredandes sig widare åfwen på andra til dessa lötor gränssande ställen, och har varit somliga åhr ganska swår och kånbar; såsom i synnerhet åhr 1735. (a) då den ock stöttade sig til Lumijoki Capel, derest den ej ännu tillförene blifwit förspord, och hwilkas kreatur hafwa intet umgänge med de omkring lötorne boende byars boskap. Sedan den tiden, har den här i Limingo småningom affradnat, så at den på detta åhrs tid ej någon särdeles skada giordt (b). Wid påst åhr 1720. eller 1721. yppades den åfwen i södra delen af Österbotn, och aldrast i Storkyro Sochn (c). wid Rapoby, der drabbningen emellan den Swenska och

22

och

(a) Det säges: at allenast på en dag dödde 90. Hästar, utom en myckenhet annor boskap.

(b) Om dese omständigheter har Vice Past. Herr ESAIAS RAVANDER, lämnat mig gunstig underrättelse.

(c) Efter gammalt folks berättelse, skal för 60. a 70 åhr tillbaka, en art af boskaps sula, varit gängbar i Wala och Vero; fast ej så mycket starkt; doch säges: at åfwen folk blifwit besmittade deraf; men owist är, om det varit den nu gängbara eller någon annan.

och Ryfka Armeen åhr 1714. för sig gick (d). Med denna lilla byn war den intet länge nögd, utan tog sedan vidare för sig, och gick snart öfwer hela Sochnen (e); men blef likwål måst innom den samma i många åhrs tid; och öfwas de inga särdeles wåldsamheter i de näst gränfande Sochnar, ehuru de intet blefwo utan besök då och då; Men någon tid derefter, nemligen åhr 1735, tog den ock öfwerhanden i Laihela och Lillkyro Sochnar, som äro närmast belägne til Storkyro; följande åhr lät den ock infinna sig i Voro; men har dock intet angripit dese Sochnar så swårt som Storkyro (f). Åhr 1744. om sommaren, (som började med stark heta och tårcka) kom den, i början af Junii Månad, til Lappo och Ilmola Sochnar, hwarest den med ganska stor håstighet grasserade i 3. åhrs tid (g) och gjorde ända snart sagt på alla hästar, och en stor del af annor boskap (h). Detta åhr war den ock nog swår i Mustasari Sochn; men likwål lindrigare, än uti de öfwanämde. De sidste förflutne åhren, har man, Gudi lås! ej haft så stor kånning af henz
ne

(d) Af somliga wil föregifwas, at den varit gångse redan för Kroslag, och skal begynt ifrån Drimåla och Ufswila byar; men berättelserna derom äro så olika, at man ej kan bygga derpå. Men wist är det, at den efter slaget började ifrån Napoby, och alt sedan på hållit.

(e) Ifrån åhr 1734. til och med 1745., har endast i Storkyro dödt af häst. 1641. Kor 1293. Dyar 689. utom et stort antal unga nöd, Får och Swin. Åhren 1742. och 43. äro intet här inberäknade, emedan man ej kunnat få förteckning deröfwer.

(f) Åhren 1735. och 36. dödde i Laihela, Häst. 88. Kor 143. De 2:ne följande åhren i Voro Häst. 348. Kor 290. Dyar 50.

(g) Sjukdomen började detta åhr något förr i Storkyro, än i Lappo och Ilmola.

(h) I Lappo nederlade den et antal af 394. Hästar. 500. Kor. 87. Dyar. 103. unga nöd, utom Får och Swin. De 2:ne följande åhren icke til stort mindre antal; men måst wid Modet Krykan. Samme åhr i Ilmola Hästar 152. Kor 136.

ne; doch har hon nästan ährligen, här och der, lämnat nå-
got tekn efter sig. De midt i landet belägne Sochnar, så
som ock Lappherd, Nerpis och Malax, hafwa härtils, så
mycket mig bekant är, haft den förmån at slippa denna obe-
hageliga gästen; wore ock önskeligit, at den framdeles wille
ej allenast lämna de samme obesökte, utan at den ock wille
aldeles förswinna från de orter, som härtils haft så stor och
swår länning of den samma.

§. 3.

SU följer en kort beskrifning öfwer sjukdomens art och e-
genskaper, om hwilka man kunnat giöra sig underrät-
tad; och har man i achttagit derwid följande:

1:0 Sjukdomen är intet alla åhrs tider lika; utan nu
swårare, nu åter lindrigare. Den begynner gemenligen i me-
dio Junii, tilltager sedan småningom, rättandes sig mycket
efter wäderleken, så at om wäderleken är kulen och rågnach-
tig, så märkes ock sjukdomen swagare; men twärtom uplif-
was den af torcka och wärma; hwarföre den ock altid är
swårast just den hetaste tiden af sommaren, som gemenligen
infaller, efter gamla stilen, i slutet af Junii och i början af
Julii Månader. Uti Julio begynner den småningom aftaga,
och tyckes lika som mera och mera förlora sin styrcka, och
nödgas täncka på affied med den då isräu of bortwikande
solen och hetan, som nu mera, synes förnehna sjukdomen sin
tienst til widare sientligheters utöfwande. Om des sidsa slut
kan doch ej något wist sägas, emedan wäderleken, som sagt
är, dertil mycket bidrager. Åhr 1744. då det i Julii Må-
nad blef rågnachtigt och kullit, så märktes straxt sjukdomens
aftagande, hwarpå den och nästan aldeles uphörde; men i
slutet af samma Månad, då wärman åter öktes med wa-
rande torcka, så infant sig ock boskaps sjukan å nyo, ja, af-

wen på sådana ställen i Sochuen, der den intet ännu tillföre-
rene varit. Somliga åhr warar den långt in på Augusti
Månad, som enkannerligen åhr 1735. och 1744. blifwit anmärkt;
doch plåga inbyggarna, som komma i misstning af sinå Kreat-
tur, förskaffa sig andra i stället gemenligen wid slutet af Au-
gusti Månad, som då merendels blifwa conserverade til nä-
sta åhr, fast ej alltid. Til wintern plågar den gemenligen up-
böra och gör då ingen särdeles skada; doch har man åfwen
ibland måst råna den om wintertiden då och då, och säges
den wara swårast i December Månad NB. när kolden är
som strångast.

2:o Plågar den wara håstigare när den upkommer i he-
ta somrar, och tyckes då lika som wilja täpla med hetan om
förträdet at anfåcha de arma Kreaturen, i synnerhet om den
sidstnämde warat någon tid med lugn och torcka; men om
den ej röjer sig i Junii och Julii Månader, wäderleken må
wara hurudan den wil, så har man, näst den Högstas bi-
stånd, förhoppning, at blifwa förskont det åhret.

3:o I början säges denna sjukan intet hafwa angripit
hästar, utan förnämligast horn-boskap; men twårtom, gör
den nu alltid sit största byte af de först nämde; häråf hån-
der, at när något hemman eller by blifwer af sjukan angri-
pit, så går det merendels mangrant med hästar; men intet
så med horn-Kreatur, (hwilket doch ingalunda är så almant,
at det icke skulle tåla någon exception). Näst Hästar döer der
af stor horn-boskap; sedan får, intet många kalfwar; men
aldränst Swin. Några kattor förmenes ock hafwa blif-
wit döde deraf. Håns och gåås skadas intet, icke heller hån-
dar af blotta nosande på de besmittade eller deras as; doch
har man sedt, at, om antingen hundar eller swin slickat uti
sig de besmittade Kreaturs blod, så hafwa de sjuknat, och is-
bland åfwen störtat (*). Sjukdomen gör ingen skildnad es-
mellan

(*) Bönderne plåga ofta upskära säres på de besmittade Kreatur

mellan Kreaturen, utan låter sig behaga så wäl det magra som feta. Men märkwärdigt är, at då boskaps sjukan på andra orter låter åtnöja sig endast med Hästar och annor boskap, så angriper denna här understundom jämnwäl menniskior, både yngre och äldre; doch ej så mycket som andra Kreatur.

4:o De Kreatur, som hämtas ifrån andra orter, dö ofta inom några dagar, ja, och stundom samma dag de dit ankommit. Des utom säges: at om sjukdomen åhret derpå, sedan de blifwit hämtade til orten, begynner röra sig, så måste desse alltid först sätta lifwet til.

5:o Wisar den sig antingen in- eller utwärtas, men ej, så mycket jag wet, begge tillika. Menniskior hafwa blifwit allenast utwärtas anstuckne, och det gemenligen på sådana ställen, som äro blotta och bara, såsom: ansigte och händer; jämnwäl ofta i ögna läcket; men stundom och på andra med kläder betåkta lemmar.

6:o Menniskior, som haft anstöt deraf, hafwa i början ej kändt någon inwärtas sweda och wärck; utan på det anstuckna stället hafwa somliga märkt et kitlande eller häftigt kliande, somliga et swidande, och somliga som et stung af en nåls udd med hetta; men andre deremot hafwa intet kändt något sådant. En stund derefter, har på samma ställe upkommit en liten blemma eller blånad, til färgen swartgul, samt igtdöpt midt uppå. Denna blemman eller blånad plägar sedan upswälla, icke annorlunda än efter et orm bet, och det inom en kort tid til en fäselig swulnad, då och sweda och wärck

medan de ännu lefwa. De underlåta icke heller at stå dem sedan de blifwit döde. Wid sådana tilfällen har ofta händt, at då något Swin eller Hund slickat uti sig blodet, som runnit utur Kreaturet på marken, hafwa de på samma stund sjuknat och swullit jämmerligen, i synnerhet i hufwudet och hela framdelen, ja somliga, som tagit för snält för sig, hafwa satt lifwet til; men andra genom föt; midts drickande, som förmenes, kommit sig före igen.

wärck på det anstuckna stället tistager; derpå insinner sig hos patienten en swår hufvud-wärck; sedan ock inwärtens ref med stark wåmjelse och upkastning. När såret blifwit upskurit, så har köttet derunder varit swartachtigt och ganska suult.

7:0 Andra Kreatur angriper den dels in-dels utwärtens, och wet jag intet wist hwilket oftare skier; Men ofelbart är det, at år 1744., öfvenså 1745. märktes största delen utwärtens anstucken. På de inwärtens besmittade kan ej märkas någont utwärtens teken deraf vidare, än at på somliga har genom bågge näsborar utrunnit en mycket ful gulachtig slem; på somliga har man sedt, at blod utbrustit genom bågge ändar; på andra har åter en gulblodblandad wåtska eller swett utbrustit öfwer hela kroppen sedan de blifwit döde. Deras inålswor dro intet öfwer alt förskämde; utan allenast något wist ställe, som träffat för skätt, (så kallas sjukdomen i almånhet;) så at hos somliga funnits en förderfwad lefra; hos somliga har den angripit hjertat; hos andra åter nieltan, gallan, blåsan eller något annat ställe, som altid, af sammanlupen och derwid stelnad blod, ser mörkt ut, stöcande något på gult.

8:0 De Kreatur deremot, som allenast utwärtens skadas, säges intet hafwa något inwärtens synligt fel; icke heller ser man genom deras näsborar utflyta någon wåtska, som doch skier hos några af de inwärtens anstuckna. Såret eller det skadade stället är af samma beskaffenhet som på menniskior; Neml. at något ställe eller lem upswäller; och har swiusten befunnits inuti swartgul och upsyld med et tjockt slem, darande som grod-råm då det widröres; är altså intet mycket olikt det inwärtens såret. Men härwid är märkwärdigt, at det utwärtens såret har funnits hos somliga Kreatur, i synnerhet på de tjockare ställen, således, at friskt och oförderfwadt kött varit emellan sielfwa såret och inålsworna, emedan smittan intet trängt sig alt igenom; men hos andra deremot

emot, har den gåt alt til inålsivorna, doch, så mycket man kunnat märcka, utan at skada dem. Hos somliga såges och blifwit märkt, lika som hade en kula genomborat hela Kreaturet genom hjertat, och lämnat, der den gåt fram, svart spår efter sig; men detta händer ej så ofta. Af de utwärtens lemmar äro för denna smittan måst utsatte: hufvud, (och det esomoftast under hakan) hals, bröst, under buken och, i synnerhet, på hästar ljumskan och på kor juren; doch äro understundom jämnväl andra ställen skadde.

9:o At denna sjukdomen är smittosam bör ej twiflas; det kan tåmmeligen säkert slutas af det redan anförda, när man med hwarannan jämförer och noga öfverwågar de derwid förekomna omständigheter; men utom des lämnar och ärfarenheten oss wid handen nog tydeliga wedermålen och spår af denna obehageliga sauningen (b), och skulle man nogsam blifwa öfvertygad om wissheten deraf, allenast man wille anställa försök dermed (c).

10:o När hästarna sjukna, så kan det gemenligen märckas
B
af

(b) Det är i synnerhet märkwärdigt hwad Vice Past. uti Laihela, Herr ISRAEL REINIUS mig gunstigt meddelat. Hans egna ord lyda så:
 „Deremot wet man doch det säkert händt, at en Häst, som warit i en besmittad Sochn, kom hem, blef sjuk och störte, samt NB.“
 lämnade sjukan efter sig i gården alt här til. ic.“ Flera sådana exempel hade, för hända, ej warit ondt efter, om man allenast wetat gifwa acht derpå; men jag håller före, at man också af detta enda kan tryggeligen aftaga des smittosamma art.

(c) Denna omständighet har gemene man i synnerhet dragit i twifwelsmål, hwartil de åtskilliga, wid sjukdomen förekomna händelser och råd, som ej tyckas komma öfwerens med smittosamheten, synes gifwit dem anledning. Jag wil nu anfordra deraf det förnämligsta. Den mening, at denna sjukna är smittosam synes, hos mångom, ej hafwa rum för följande: Först i ansende dertil, at de kring om Limingo belagne Sochnar alt härtil intet behöft ärfara des skadeliga wärkan, och det likwäl troligit synes, at den, på ett eller annat sätt, kunnat befordras til dem, om sjukdomen warit smittosam. Sedan också, at den förblef så många åhrs tid endast i Storbyrs Sochn; hwilket förtienar

af deras stillastående, uedslagna hufvud och stökande öron; de se och ganska bedröfvade ut. Somliga försaka all mat och dryck, (hvilket och måstedels är et dödligt tecken); men andre säges deremot äta och dricka, så länge krafterna det tillåta, des starkare, ju håstigare sjukan ansätter. De andas och släsa ganska håstigt; andedragten är på somliga svår och

så mycket mera upmärksamhet, som en långlig wana hade gjordt hvar och en så säker, at nästan ingen wisse frucha för den samma, utan de fringliggande Sochnar fortsatte likafult sina Stads- och andra angelägna resor genom Storckyro, ofta under den farligaste tiden, som dock, på många åhrs tid, intet tyktes hafwa någon skadelig påföljd. Wid utwidgandet tyckes den icke heller alltid i achttagit den ordning, som af smittosamhets lagarna borde följa: hwaraf händt, at sjukdomen upkommit ofta i sådana byar, som intet haft så nära granskap med de besmittade, då deremot de, som varit så godt som midt i lägan, blifwit icke allenast långst conserverade, utan och några hemman aldeles ofskadde, och tadt deras Kreatur dageligen umgäts med de andras; Swårtom har och händt ibland, at den, som det ena året sluppit aldeles fri och skadeslös, har et annat år sät lös at Lännas wid denna gåsten, då åter de, som lidit tilförene, blifwit förskote. Widare synes strida emot smittosamheten jämwäl det, at intet alla Kreatur, som umgäts med de suka, blifwit besmittade. Ofta har händt, at de besmittade dödt om natten i sähuset midt ibland de andra; men icke desto mindre har sjukan stadnat derwid, ehuru man om ingen ting varit mindre angelägen, än at förekomma besmittelsen hos de öfriga. Hit hörer äfwen det, at Hästar, som, i mening at undsky smittan, blifwit förde, antingen långt affides til skogs marken, eller och i skär-gården, der ingen sådan suka tilförene varit, hafwa icke desto mindre sät lifwet til. Dessa, och flera sådana händelser, hafwa varit nog tilräckelige at sätta, icke allenast den gemena och enfalliga hopen, utan och andra i förundran, samt uhr ständ, at fälla et rätt omdöme om sjukans art och beskaffenhet. De enfalligare hafwa och, utan twiswel af sådana salsamma händelser, tagit sig anledning at tro, at sjukdomen styres af en Högre och Wächtigare hand, (hvilket man i wist affende ingalunda wil neka) som hwarcken bdr eller kan genom menniskliga anstalter förhindras; hwarföre de icke heller på något sätt varit angelägne, at hindra de friskas umgänge med de suka, emedan de inbillat sig ingen skadelig påföljd deraf. Men så stridande som nu de anförde händelser i första påseude synas med smittosamheten,

och träng i synnerhet när halsen uppsväller; andan är förgiftig (d) och illa stinckande. Horn-Kreatur wända igen at idisla, äta och dricka antingen aldeles intet, eller ock ganska litet. Kona mildka blod i bdrjan; men strart derpå förgår dem all midlk, hwaraf man ock wet at de sukna. Så wäl hästar som horn-boskap darra ganska starkt öfwer hela kroppen; durcklopp insinner sig ock hos dem, som kunna uthärda sjukdomen någon tid.

110 När smittan hunnit widare utbreda sig i kroppen, så ansätter ock sjukdomen starkare, och förorsakar, både hos folk och få, en öfvermottan häftig och olidelig pina: då begynna de häftigt at ångstas, äro ganska orolige; Kreaturen gå eller löpa af och an, alt derefter deras swaga krafter tillåta, jäm-

B 2

wäl

frå litet kan, wid nogare eftersende, besmittelsen deraf nekas. Sant är wäl det, at det är swårt, at utforska dessa Natursens hemligheter; Men mån icke de lifafult kunna hafwa sina skälige orsaker, och sjukdomen der ämte wara smittosam? Det wore ju orimligt, at, då årsfarenheten wisar wårckan, wilja neka orsaken dertil. Skulle wäl någon wilja neka, at Mennisko pesten är smittosam dersöre, at äfwen derwid ofta förekommes sådant, som af smittosamhets lagar ej tyckes kunna hänledas? Det samma gäller äfwen här; och borde man dersöre, i stället at twifla derpå, wara på allt sätt angelägen, at betaga gemene man det skadeliga förtroende til sjukdomen, och deremot introcka uti honom raddhoga och mistroende til den samma; Det wore sanwerligen ej utan sin goda nytta. Men häremot kunde inwändas: Den mödan wore så onyttig, som det wore omögeligt at antingen genom de friskas skiljande ifrån de sula, eller på något annat sätt, wilja förekomma smittans utwidgande, emedan årsfarenheten intygar, at sulan lifafult angripit äfwen dem, som efter föregifwandet aldrig warit i umgänge med de besmittade Sw. Mitt påstående kan dersöre intet nekas; En et enda Kreatur kan ofta wara orsaken til många hundrades nederlag, mån det wore onyttigt at förhindra sådant? Mögeligt är det ock, allenast de sula skiljas ifrån de friska, då besmittelsen lätteligen förekommes. Mån icke eldens wåldsamhet bör förhindras dersöre, at den bränner alt det som förekommer?

(d) Man har exempel. huru som, då man warit syfvelsat at Cureren en pest-stucken Ko, och hon, wid intagandet af Medic. menter, som man bemödade sig at stoppa henne i halsen, skäke den, som dermed war

wäl inuti watten, om sådant tilfälle är, at deruti söka lindring för den plåga och smärta de hos sig känna; ibland lägga de sig ned af orkeslösa och matthet, ibland resa sig åter up igen, sucka och pusta, och somliga hafwa jämwäl yckeligen lätit, at lika som derigenom wela tillkänna gifwa sit elände.

12:0 Nägre, så wäl af menniskior som andre Kreatur, som blifwit besmittade, hafwa kommit sig före igen, jämwäl utan at bruka något deremot; doch skier detta sällan. Sörsta delen af Få-Kreatur sätta snart lifwet til sedan de sjuknat, i synnerhet de som blifwit inwärtas anstuckne: Somliga dö innom en eller flera timmor, somliga innom et dygn, och somliga hafwa aldeles bråstörtat, så at man ej en gång wetat det de varit sjuke (e); somliga lefwa wäl öfwer några dygn, men måste ändå änteligen stupa; Et godt märcke säges wara, om det begynner draga ut på tiden, ty der goda bote-medel då äro til fångs, är gemenligen förhoppning om Kreaturets wedersående. Menniskior kunna uthärda sjukdomen något längre, men högst til femte dygnet. Föröfverigt är denna sjukan döddande, fast ock allenast et finger, eller någon annan mindre farlig lem blifwer anstucken, der ej bot i tid emellan kommer.

13:0 De som slå och upstära de uti denna sjukan döde
Krea:

syfvelsatt, i ansigte, det samma begynte straxt at upswälla, och har Patienten, någon stund derpå, kändt hos sig en häftig inwärtas wärck och sweda; men blef likwäl medelst goda bote-medel restituerad.

(e) Emedan somliga Kreatur dö så hastigt, så frågas: Angriper sjukdomen Kreaturet antingen just då eller samma dag det sjuknar, eller lägges grunden dertill redan någon tid förut? Swar. Det förra tyckes wäl årsakenheten bekräfta, (hwilket doch ingalunda bör slutas af deras hastiga död) men kan likwäl intet utgöra någon allmän regel; ty måste ock det sednare hafwa rum. Derföre synes sannolikt, at en del intet haft någon början til sjukdomen för än samma dag, åtminstone intet många dagar för än det kunnat märckas; men deremot synes andra hafwa burit döden hos sig en lång tid förut, innan den, antingen uti utwärtas swulnad eller någon annan wäldes wärckan utbruffit.

Kreatur, plåga ofta blifwa anstuckne på sätt som åfwanföre
 N:o 6. annärkt är, och skal i synnerhet wara farligt, om
 de derwid antingen skära sig, eller på annat sätt få något
 blod-sår, ty då kunna de näppeligen undgå at blifwa besmit-
 tade. Somliga wilja ock föregifwa: at det skal wara myc-
 ket åfventyrligit, at bannas eller swärja wid dylikt tilfälle,
 emedan denna alfwarfamma gästen säges intet tåla det, ut-
 tan angriper dem straxt för sådant otidigt mangläfs, hwilket
 man lämnar derhån. Större delen har dock upskurit dem
 utan skada. De som tagit deras kött, rökt, insaltat och förs-
 tärt det, hafwa icke heller haft någon märckelig känning;
 hwilket til åfventyrs bör tillskrifwas, dels saltet, rölandet och
 kokandet, dels ock at det förgiftiga blodet astappas wid de
 besmittade Kreaturens slagande. Men oachtadt alt detta;
 kan sådant handterande dock intet anses för annat än högst
 skadeligit, i synnerhet när det skiedt utan ringaste affende på
 rummet, der det med mindre fara kunnat företagas, utan på
 alla ställen hwar det hälst förekommit, ja ofta, inuti sjelfwa
 fågårdén, der de öfrige sedan obehindrade haft den beqwämli-
 gaste lägenhet, at undergå samma öde; ty när en solsklar år-
 farenhet wisar at sjukdomen är smittosam, så är ju handgripe-
 ligt, hward påföljd sådant oförsigtigt medfarande med de sjuka,
 måste hafwa, det är, at bära wed i eiden, och med konst
 understödja en landet öfwerflödande wattuflod.

S. 4.

S Wilck: de råtta orsakerne manne warit och wara til
 denna nu omtalta Boskaps sjuka, läser ännu ej wa-
 ra så aldeles afgjordt. Pesten, anten den då grasserat
 med menniskior eller boskap, har för des obegriplighet skull,
 eller at man ej kan få någon reda på den, blifwit kallad för
pestis quid, eller för något Gudommeligit, hwilket man ej

kan utmärskt. Det är härmed beskaffad, som med mycket annat i naturen, at det döler sig på så margfalligt sätt; dets förre bör man ganska mycket hafwa förut af en ostridig årsrens renhet bekant, innan en kan med trygghet skrida til rena slutfatser. Skido sättes detta, så famlat man ofta i mörckret med allehanda kensagra måluingar, som en quick, men mindre warsam inbillnings gåfwa kan frambringa. Som det nu saknas mer än mycket wid beskaffenheten ic. af denna Boskaps-suka, så må min Läsare ej undra, at jag ej wägar mig, at utgifwa något som den enda eller sanstylligste orsaken härtill. Jag får dock låf (ehuru det fordras ännu mångfalt flera rön härutinnan) at h. wid anföra det förnämsta af det, som en eller flera i Österbottn upfdet bland orsakerna til denna pest, då jag och utbeder mig, at wid en och annan få yttra min enfalliga tancka.

1:0 Nästan almant har man i början varit af den tancken, at betes marcken wore bekajad med förgiftiga växter; hwartil man trodt sig hafwa så mycket större anledning, som skuldomen alltid grasserat om sommaren, och det måstedels på en wis tid; sedan ock, at den intet varit lika på alla ställen uti en ock samma Sochn, emedan de skadeliga växter kunde finnas til större ymnighet på det ena än på et annat ställe.

2:0 Dernäst har mistancken, hos en del, fallit på stillastående och förrutnade watern, hwilka des u om ofta plåga vara upfylte af hwarjehanda små kråk, dem boskapen i starck hetta och eljes, wid drickande, lätteligen kommit at swälja i sig; och tyckes denna mening, (utom det, at på sådana watern är der på orten ingen brist) i ansende til de blodiga excrementer och maskar, som i somliga Kreatur funnits, vara nog billig.

3:0 Andre deremot, som ej funnit sin räkning uti desse, hafwa begynt skjuta skulden på yrfa (insecter) och påstå, at orsaken til skuldomen borde sökas ibland dem.

4:o Vidare, emedan alla wid sjukdomen förekomna händelser och rön, kunna intet lätteligen hänledas ifrån de nu anförda orsaker, så hafwa några tagit sig deraf anledning; at mistäncka en förskämnd och besmittad luft; hafwa ock blifwit styrkte i denna tancka icke allenast deraf, at åtskilligt, som med de andra meningar förekommer orimligt, synes med denna kunna biläggas, utan ock af åtskilligt annat, som tyckes bekräfta sannolikheten deraf.

5:o Andra hafwa hållit några upstigande skadeliga mineraliska ångor, eller några med skadeliga mineralier besmittade watten eller växter därföre mistänkta.

6:o Nu får jag ock låf, at änteligen anförda åfwen gemene mans tancka om orsaken til boskaps döden. I början, då denna sjukas aldrad först yppades, föll mistänckan på Ryssarna; utan twifwel deraf, at den upkom icke långt efter Rysska armeens uttåg ifrån Finland, och skall desutom i Ryssland af ålder en sådan sjukas varit gängse; eller, at den upkommit af de döda kroppar, som woro begrafne der slaget uti Stor-Kyro stod år 1714 emellan våra och Ryssarne.

7:o Sedan har ock gemene man begynt föregifwa, at i luften skall fluga, jag wet icke hwad för giftiga börster, hwilka, då de träffa antingen en Menniska eller et Kreatur, tränga sig uti köttet, och således med sit gift förorsaka denna skadan. Hos Få-Kreatur säges ej oft blifwit fundne sådana, emedan skadan kan sällan märckas så snart hos dem; men utur ganska många menniskior, försäkras det, de skola blifwit uttagne. Til utsendet säges de varit såsom små abbor-börster, (*) til färgen swarta, och twågreniga i den större, men gula, mycket skarpa och hvarsa som en nål i den mindre ändan. Andre säga: at de sedt ut som swinbörster. Man wil ock föregifwa, at, sedan en sådan blifwit uttagen, och lagd affides på et wist ställe, den aldeles försvunnit i et ögnablick.

När

(*) Rarii aculeati pinnarum doctalium Perce.

När en mindre lättrogen sökt at draga detta i twifwelsmål och welat öfwertyga dem om wederspelet, har deras inbillade ärfarenhet giordt dem så enwisa, at de ej gittat återkalla deras påstående, utan, åberopandes på sin egit åsyna witnessmål, föregifwit det för en aldeles ostridig sanning. Huru nu härmed är bestaffad, lämnar jag derhån, emedan mig felas både egen ärfarenhet och tillförlätelig underrättelse af andra dersöm; men troligt synes likwål, at ehuru deras sägen torde intet wara aldeles utan grund, så hafwa de doch förmodeligen irrat sig uti sin inbillning, och smickra sig af ärfarenhet, der de likwål ingen ting mindre warckeligen ägt än den summa pålitelig; detta är så mycket troligare, som et sådant fel (*subreptionis vitium*) nog ofta begås, icke allenast af gemene man, utan ock af andra, som hafwa både närmare insigt och mognare estertäncka i saken. Imedlertid tors jag ej aldeles neka, at ju denna berättelsen uti somt kan hafwa någon grund. Det förtjenar at läsas, som finnes infört uti en Disputation, under Herr Archiaterns och Riddarens LINNÆI insende utkommen i Upsala, uuder uamn af *Miracula insectorum p. 9. seqq.* hwarthån jag wisar Läsaren; och önskar, at de, som kunna få tillfälle, at bättre blifwa underrättade häröf, wille med all granskning undersöka denna saken.

S. 5.

SU wele wi korteligen närmare efterse, huruvida någon af de åsivan anförde orsaker kan anses för grunden til sjukdomen:

1.0 At Boskapen af förgiftiga örters åtande fått lifwit til, intyga mångfalliga exempel; at en och annan, som upskurit och tagit skinnen af de utaf förgiftiga örter störte Kreatur, blifwit lika som deras besnittad, och ibland sålunda fått lifwet til, påstås ock af somliga; men at en sjukdom, up-

sa

Kommen genom sådana förgiftiga örter åttande, skall vara så smittosam, som den wi nu i detta korta arbete enkannerligen omtale, lärer swåriligen med några exempel och tillräckliga skäl kunna bewisas. Således kan man ej neka, at icke några af de Kreatur, som stört i Limingo, fåt sin bane af den förgiftiga örten Cicuta, som der i myckenhet växer, hwilket Herr Archiatern och Riddaren LINNÆUS intygar i sin Flora Lapp. §. 103. 12. 14. men så lära doch andra der på orten, som haft en mera smittande sjukdom, fåt den af andra orsaker.

2:o Swad förrutnade och elaka watn angår, deri boskapen ofta om sommaren nödgas dricka, så nekas wäl ingalunda här, at icke de jämnwäl kunna skada Kreaturen, förorsaka hos dem en förderwad lymphä och seghet i blodet, som således blir til circulation otjenlig, och följachteligen orsaken til hwarjehanda sjukdomar, hwilket all en mångfallig årsfarenhet bestyrcker; men om de kunna åstadkomma, at sjukdomen blir smittosam, det fordrar ännu en närmare undersökning.

3:o Beträffande åter den tanckan, som torde sjukdomen förorsakas af några förgiftiga och skadeliga insekter, anten de då wore uti et bortskämt watn, som boskapen druckit, eller uti och på de örter boskapen åtit, eller ock at de wore otroligt små, och fördes omkring af luften, samt anten genom andedragten kommo in i Kreaturen, eller satte sig uti deras porer, och sålunda wore i stånd, at på en längre eller kortare tid taga lifwet af Kreaturet, så fordrar den saken nog upmärksamhet. At insekter på mångfalligt sätt, anten förorsaka åtskilliga swåra sjukdomar, eller ock ofta en hastig död, så hos menniskor som boskap, kunde, om tilfället så tillåte, med tusende exempel bewisas. At äfwen wisja smittosamma sjukdomar, som til exempl. Skabb och Klåda, förorsakas af ganska fina insekter, är af Medicis redan afgjort.

När en mindre lättrogen sökt at draga detta i twifwelsmål och welat öfwertygga dem om wederspelet, har deras inbillade ärfarenhet giordt dem så enwisa, at de ej gittat återkalla deras påstående, utan, åberopandes på sin egit åsyna witnessmål, föregifwit det för en aldeles ostridig sanning. Huru nu här med är bestaffad, lämnar jag derhån, emedan mig felas både egen ärfarenhet och tilförlätelig underrättelse af andra der om; men troligt synes likwål, at ehuru deras sägen torde intet wara aldeles utan grund, så hafwa de doch förmodeligen irrat sig uti sin inbillning, och smickra sig af ärfarenhet, der de likwål ingen ting mindre wärfeligen ågt än den summa pålitelig; detta är så mycket troligare, som et sådant fel (*subreptionis vitium*) nog ofta begås, icke allenast af gemene man, utan ock af andra, som hafwa både närmare insigt och mognare estertäncka i saken. Imedlertid tors jag ej aldeles neka, at ju denna berättelsen uti somt kan hafwa någon grund. Det förtjenar at läsas, som finnes infört uti en Disputation, under Herr Archiaterns och Riddarens LINNÆI insende utkommen i Upsala, uuder uamm af *Miracula insectorum p. 9. seqq.* hwarthån jag wisar Läsaren; och önskar, at de, som kunna få tillfälle, at bättre blifwa underrättade här om, wille med all granskning undersöka denna saken.

S. 5.

SU wile wi korteligen närmare efterse, huruvida någon af de åswan anförde orsaker kan anses för grunden til sjukdomen:

1:o At Boskopen af förgiftiga örter åtande fått lifwit til, intyga mångfalliga exempel; at en och annan, som upsturit och tagit skinet af de utaf förgiftiga örter störte Kreatur, blifwit lika som deraf besmittad, och ibland sålunda fått lifwet til, påstås ock af somliga; men at en sjukdom, up-
så

Kommen genom sådana förgiftiga örter's åttande, skall vara så smittosam, som den wi nu i detta korta arbete enkannerligen omtale, lärer swåriligen med några exempel och tillräckliga skal kunna bewisas. Således kan man ej neka, at icke några af de Kreatur, som stört i Limingo, fät sin bane af den förgiftiga örten Cicuta, som der i myckenhet wäxer, hwilket ock Herr Archiateren och Riddaren LINNÆUS iutgar i sin Flora Lapp. §. 103. 12. 14. men så lära doch andra der på orten, som haft en mera smittande sjukdom, fät den af andra orsaker.

2:o Swad förtunnade och elaka watn angår, deri boskapen ofta om sommaren nödgas dricka, så nekas wäl inga lunda här, at icke de jämnväl kunna skada Kreaturen, förorsaka hos dem en förderfwad lymph och seghet i blodet, som således blir til circulation otjentlig, och följachteligen orsaken til hwarjehanda sjukdomar, hwilket alt en mångfallig årsfarenhet bestyrker; men om de kunna åstadkomma, at sjukdomen blir smittosam, det fordrar ännu en närmare undersökning.

3:o Beträffande åter den tanckan, som torde sjukdomen förorsakas af några förgiftiga och skadeliga insekter, anten de då wore uti et bortskämt watn, som boskapen druckit, eller uti och på de örter boskapen ätit, eller ock at de wore otroligt små, och fördes omkring af luften, samt anten genom andedrägten kommo in i Kreaturen, eller satte sig uti deras porer, och sålunda wore i stånd, at på en längre eller kortare tid taga lifwet af Kreaturet, så fordrar den saken nog upmärksamhet. At insekter på mångfalligt sätt, anten förorsaka åtskilliga swåra sjukdomar, eller ock ofta en hastig död, så hos menniskor som boskap, kunde, om tilfället så tillåte, med tusende exempel bewisas. At äfwen wisja smittosamma sjukdomar, som til exempl. Skabb och Klåda, förorsakas af ganska fina insekter, är af Medicis redan afgjordt.

E

At

Alt och Rödsoth, Skickfeber, ja sielfwa pesten intet annat äro, än en oändelig myckenhet fina insekter, som med lusten insmyga sig i menniskan, påstås fast af en del utaf de första Medicis. Men som (ehuru många omständigheter swas wela styrcka en om sannolikheten af denna tanckan) ännu åtskilligt til sakens förklarande fordras, så wete wi rekommandera detta til widare och nogare skärskådande, och kunna inmedlertid intet sluta något wist.

4.0 Huru mycket en ren och sund luft bidrager til menniskians och Kreaturens hälsa, och huru tvärtom en ruten och förderfwad luft åstadkommer allehandu skadeliga sjukdomar och ofta sielfwa döden, är allom så bekant, at det är nog endast hafwa nämt det. Huru näst för alla pester, i synnerhet de större, och äfwen merendels hela tiden under de sammansgrasserande, wäderleken warit nog owanlig, anten för torr och varm, eller varm med mycket rågn, wiinden suchtig och rötande, lusten orörlig, förderfwad och illa stinckande, m. m. Kan nogsamit inhämtas af de böcker, som handla enkannerligen om pesten: häraf är, at mer än många påstå, at orsaken til pesten beståe uti en skadelig och förderfwad luft. Erfarenheten wexes ock ganska mycket bestyrcka detta, och ganska många af de egenskaper, som äro en pest följachtige, kunna ledas härifrån. Men så lærer man hafwa swerit at söja, det den i Osterboten i flera åhr gående boskaps döden eller pesten förnämligast härörf af en sådan föstämnd luft, ehuru man ej nekar, at en dylig luft ganska mycket kunnat befordera des tilsegande. Hwi skulle den så länge drögt uti en Soehn och på et ställe? Hwi hafwa et de näst gränfande straxt blifwit bestimade, som doch beständigt dragit uti sig samma luft? Hwi skulle de, som i flere åhr warit för smittan fria, äntes ligen så arfara den så stark som de andra. Doch kan ännu på et annat sätt lusten wara bidragande hertil, som längre ned skal omordas.

5:o At skadeliga mineralier ofta tillkyndat döden så väl
människior som Kreatur, är nogsam bekant; men om sådana
af mineralier skadde kunna sedan besmitta andra, är mindre
afgjordt; och aldraminst är bewist, at den i Österbotn gras-
terande pesten har sin uprinnelse derifrån.

6:o Den meningen, at boskaps pesten i Österbotn först
upkommit af de rutnade kroppar, som blifwit begrafne efter
Storkyro slag, är ej så aldeles at förkasta; ty det fordrar
upmärksamhet, at sjukdomen, i den södra delen af Öster-
botn, började icke allenast först i Storkyro, utan i synner-
het, at den efter slaget började på sielfwa aktions plagen,
nembl. i Napoby; hwaraf man ej annat kunnat, än falla
på den tankan, at ångan och u. d. dunstaingar ifrån de dö-
da kroppar, af hwilka många hundrade uti en grop, wårds-
lösst nog, begrafne blefwo, anstuckit luften, hwaraf sedan den-
na smittan upkommit. Låt oss här stadna litet, och se efter,
hward andra, som talt om orsakerna til pesten, af Historie
Böckerne anför. Under Keiser AURELIO COMMODO och
i GALENI tid war en stor pestilentia, som skall wara kom-
men af det tilfallet, at Anicii Cassii soldater, uti Apollinis
Kyrcka uti Staden Seleucia, öpnat en kista, hwarutur kom-
mit en så förgiftig qwalm, at tredie delen af människior
deraf äro döde wordne (*). I Påfwen GREGORII tid up-
kom pesten i Rom af en stor orm, som rutnade i Tiber-
strömmen. I det femtonda seculo rutnade en Hwalfisk wid
Toscaniska stranden, och gjorde pest öfwer hela Hetrurien
(b), at förtiga flera exempel, som intyga, at pest ofta upkommit
af förrutnade aas, anten at de döda kroppar blifwit wårdslösst be-
grafne, eller at man öpnat gamla grafwar, eller at människior eller
Kreatur druckit af sådant watten, deri anten en myckenhet döda
kroppar legat, eller som runnit genom de ställen, som med aas
warit upfylte; och at sådana pester hafwa ibland börjat på men-
niskior

niskior, ibland på boskap. När litet efter Storkyro slag en Colakisk Öfverste blef skuten i Voro, och der af Colaquerne uti des granna kläder begrafwen, öpnades des graf någon tid derefter af några bönder, i mening at finna några dyrbara ting hos honom. Af en ånga, som då upsteg utur grafwen, fingo de en swår känning; ty hos somliga satte den sig i näsan, och nästan som kråfwetan upfrätte den, hos andra angrep den någon annan del of kroppen, och gjorde der et stort sår, hwilket i flera åhr war öpet och luctade nog illa; doch märcktes ej at desse sedan besmittade andra. Månn man då skulle töras säga, at början af boskaps pesten kunnat komma deraf, at boskapen anten nosat på de döda och upgräfna aas, eller druckit watten, som flutit förbi sådana rutnade kroppar, eller sluckat någon jord upsyld med exhalationer af desse döda aas, eller at de kommit at på något sätt nosa på eller komma wid sådana döda kroppar, som i lifstiden haft någon smittosam smaka? Eller mån man skulle få tro, at ångan och utdunstningar ifrån de rutnade aas, såsom man ment, kunnat hafwa sådan wärckan? Men at den sedan ständigt nästan åhrligen påhållit, synes få tillskrifwas myckenheten af de döda Kreaturs aas, som blifwit icke allenast ganska wårdslösst nedgräfne, så at en del näppeligen wårdat sig med en twärhands mull öfwerhölja deras gropar, utan ock ofta wråkt den förgiftiga kroppen på öpna fältet, under bar Himmel, at rutna och stincka, hwarpå intet annat kunnat följa, än en förgiftig ånga och utdunstning, som solen ifrån de stinckande kroppar och deras föga öfwertakta gropar utspinar, hwilcken ock sedan til lifwet angriper alla dem, som träffa på sådana förgiftiga kåkor, och gibr dem til et tiensligit ånne, at sedan på samma sätt fördöwa wåld på de öfrigas lif. På detta sätt synes man någorlunda få swar på följande frågor: neml. 1:o hwarföre har den icke warit så gängse i Lappherd, Nerpis, Malax &c. som i Storkyro,
Lai-

Laihela &c. 2:o Hwarföre började den intet samma tid i Ilmola, Lappo &c. som i Storbyro? 3:o Hwarföre i Storbyro mera än i de andra Sochnar? 4:o Hwarföre i den ena Byn det ena året, i en annan By andra året starkare? 5:o Hwarföre i Junii Månads slut och i Julii början starkast (c)? Men om ock detta är den enda och sanstydigaste orsaken till denna Bostaps pesten, wägar jag mig ej säga, i brist af nödig kundskap om alla egenheter, äfwen de minsta af denna sjukta (d). Det torde icke wara mot sanningen sträfande, om man säger, at ofta flera af de förut anförda orsaker stött tillsammans at befördra denna smittan. Tiden och flere observationer skola gifwa ljus i denna saken.

(a) Linders tankar om pesten p. 5: (b) ibid. p. 26. (c) Dese frågor har Vice Past. Herr Israel Reinius upfatt. (d) Uppå Östwerhetens besallning blef Doct. Haggart år 1745. skickad til Österbottu at noga undersöka denna sjukta; men de anmärkingar han deröfver giordt, har jag ej warit så lycklig at få se. En del af de berättelser, som Fältstidaren Hall upfatt, angående denna saken, har jag fåt genomögnat.

S. 6.

Si slut wil jag, allenast med några ord, nämna de medel, hwilka häremot blifwit brukade. I början wiste man ingen ting at bruka deremot; utan allenast, at det utwärtas såret blef med en hwarf kniss udd upgräfwit så djupt det kunde tåla; deruti lades sedan intet annat, än het tobaksaska; och således blefwo många lyckeligen helade. Somlige plögade ock bränna det med snösk, ja ock med eldbrand; en swår cur. Men emedan detta sättet at curera, är icke allenast ganska swårt och äfwenyrligt, utan det låter icke heller giöra sig alid, nembl. Då skadan träffar på farliga och weta ställen, så har en och annan warit omtänckt at giöra försök med andra medel, som wore både lindrigare för patienten,

ten, och kunde wid alla förefallande tillfällen brukas. Med åtskilligt har man derföre gjordt försök; men utgången har intet alltid varit enahanda. Af framledne Lands Fältskären Haft utgafs til Sochnarne et Bostaps Theriac; men emedan gemene män (som nog ofta är en förachtare af medicamenter, särdeles då han ej förut är försäkrad om deras värckan) trodde intet löna middan och omkostnaden, at til handta sig något deraf; så blef det, för handa intet rätt brukadt, och altså wet man ej något säga om des värckan; det föregifwes doch, at det ibland hulpit, ibland åter intet. Emot det utwärttes såret hafwa bönderna med nytta brukat et slags gytia eller rostig jord, den de taga utur sancka lårer och dåder. Dannes qwinuorna plåga annors swårta wahnar med den samma; den brukas ock af bönderna til stomakare swårta; denna gytian lägga de på såret, och har ofta hulpit. 3 Limingo hafwa de ystat en ost, och lagt den hel färsk och warm på såret, samt ofta ombytt, hwilket merendels säges hafwa hulpit. Man har äfwen funnit för godt at skära up en groda och lägga den på såret.

Genom dessa (åtskilligt annat, som man försökt, emedan de ej någon särdeles värckan haft, går jag, til at undsta wid lyftigheten, förbi) hafwa wäl många af de utwärttes besmittade Kreatur blifwit botade; men emot den inwärttes sjukan, hafwa de ej med lika fördel kunnat nyttias; derföre har man gifwit dem in brånwin och krut, lakon af saltfisk, tiarowatn, hwitlöf, salt, strömming doppadt i tiara m. m. men sådant har sällan hulpit. Embårsnos har wäl hulpit solck, men intet få. BIELCKENS Elixir intagit med förmidl, har deremot haft ganska god värckan. Terpentins olja, med sot midel eller Blåsten, har man funnit wara god. En-tråds olja, den de sielfwe kunna der på orten tilwårcka, kan äfwen med synnerlig nytta brukas deremot. Den önskelige värckan denna oljan haft så wäl emot den in-som utwärttes sjukan, har jag icke

Te allenast sels flere gånger sedt, utan har ock erhållit sökra och trovärdiga berättelser af andra derom (a). Menniskior, som af denna sjukan blifwit besmittade, hafwa utgått, at så snart denna oshan blifwit intagen, hafwa de kändt lindring inwärtas, och blifwit snart och lyckeligen käfte. Doch kan ej nekas, at ock detta ibland slagit felt, i synnerhet, om smittan sät tid, at wida utbreda sig i kroppen; ty då sötes så långt bot. Af denna oshan tages åt en menniska 30. a 40. dräp- par uti et skiedblad, eller något mera warmt swag dricka; derpå öfvertäckes patienten wäl med kläder, så at han begynner swettas; således intages deraf 3. a 4. gånger i dygnet; desutom smörjes såret utanpå med samma olja. At andra Kreatur gifwes deraf et skiedblad, äfwen uti warmt swagdricka 3. eller 4. gånger i dygnet, och bör man laga, om mög- ligt är, at Kreaturet kommer at swettas; med hästar kan det beqvämligast ske genom hastigt ridande. Den inwärtas swulnaden bör wäl hackas med en hwarf knifs udd, och smör- jas med omrörde olja. Sjukvårdsningen af denna olja, lärer förmodeligen wara bekant, ty går jag det här förbi. Annors tillwäntas den (sedan Euströdet förent blifwit hel smått sönder- klufwit och wäl torrakt) på samma sätt, som ryß- eller näs- wer oljan (b). För menniskior af denna sjukans besmittade har man sunnit skadeligt at bada, och för Kreatur at låta dem dricka.

Swad för öfrigit til hämmandet af denna sjukans wida- re utspredande kunde anföras, det finnes, dels uti Höga Öf- werhetens derom utkomna hälsosamma Förordningar af den 13. Januarii år 1722. och af d. 23. Martii år 1750, dels kan ock af wederbörande i orten derom efter omständigheter stadgas och förordnas; mina willoer tillåta mig ej hel- ler omständeligen utföra denna saken. Det wil jag allenast härwid anmärka, at de pest-suckne Kreatur och deras ned- gräfwande, såsom en högst nödig sak (c), borde intet så-
wårds-

wärdsloft och oförsvarligen handteras, som det af en del här-
tills är skedd. Den gemensamma myttan skulle således för-
dra, at deröfwer i synnerhet et wälande öga och allvarsam
hand hålles, det de besmittade Kreaturen hädanefter med all
mögelig försigtighet handteras, och deras aas så djupt i jor-
den nedgräfwes, at de åtminstone med 1. $\frac{1}{2}$ aln jord öfvertä-
les. Emedlertid önskar jag, at man ej vidare hade af nöden
at bruka denna warsamheten!

(a) Vice Past. i Lappo Herr Haac Lithovius, som äfwen underrät-
tat bönderna derstädes om denna öljans wärkan, har behogat meddela
mig den benägna underrättelsen, at Han giordt ganska många lyckliga
curer dermed både på folk och så.

(b) Se här om Herr Præsidis Bahuslänska resa p. 303.

(c) Sömlige hafwa hållit före, at man borde bränna upp de dödas
aas; men det torde ock hafwa sina swårigheter.

G. A. A.

